

PROCESUL ADOPTĂRII SCRIERII DE CĂTRE INDO-EUROPENII DIN EUROPA

Dan Slușanschi
Universitatea din București

Nimic nu este mai înrădăcinat decât o prejudecată. Cultura europeană, obișnuită de mai bine de două mii cinci sute de ani cu avantajele scrisului, a ajuns să ne imprime automatismul de a pune semnul egalității între analfabetism și lipsa oricărei culturi. Mai mult decât atât, ea își îngăduie adesea să zâmbească nu fără o ironică superioritate, pomenind indiferența față de scriere a lui Carol cel Mare, a împăratului-poet care știa pe dinafară mii și mii de versuri, deopotrivă latine și germanice: „Abia dacă știa să se iscălească!” ni se repetă mereu, cu o admirabilă auto-suficiență cărturărească. Să cugetăm însă puțin mai bine.

Descoperirile mai recente ale tăblițelor pictografice de tip „Tărtăria”, aflate la noi și în Ungaria și datate între 5.000 și 4.000 î.Hr., chiar dacă nu confirmă, așa cum s-a susținut, în primul avânt al entuziasmului, vreo legătură cu pictogramele sau cu linearul A cretan¹, ilustrează faptul că dogma nașterii scrierii în afara Europei se născuse și ea, ca atâtea altele, doar ca un rod al noapții necunoașterii. Iar arheologia de teren, care, săpându-și, până acum, cel mult 5 – 7% din posibilul obiect al cercetării, se află încă nu departe de începuturile ei, ne mai rezervă încă nenumărate surprize – nu știu dacă neapărat și nouă, dar cu siguranță generațiilor viitoare, vrednice de invidiat pentru aceasta.

Oricum, la acea dată, în ținuturile de pe sau dimprejurul Tisei cu siguranță ca nu sălășluiau încă populații indo-europene (mai jos IE), iar înrudirile posibile ale acelei scrieri de tip pictografic rămân încă de certificat în timp, desigur și grație unor descoperiri și mai bogate, de pe la noi sau de aiurea.

De altfel, cursul răspândirii printre populațiile IE a scrierilor Orientului Apropiat ne este, cu aceleași rețineri de principiu, destul de bine cunoscut. Mai întâi, Hittiții și Mitannienii au preluat cuneiformele akkadiene, pe care, în vremea Perșilor, la porunca lui Darius cel Mare, scribii săi le-au făcut să poată reda, într-un silabar destul de apropiat de un alfabet, vechea persă, apoi Grecii au primit alfabetul consonantic nord-vest semitic (numit îndeobște „fenician”), cel de obârșie sinaitică, și, mai îndepărtată, egipteană. De aici, întreaga Mediterană scrie în alfabet, în cea de-a doua jumătate a mileniului I î. Hr. Dar de ce restul IE din Europa „interioară” întârzie să preia cât mai curând și în mod deplin scrisul? Desigur, primii care să fi preluat, în scopuri magice, scrierea au fost Germanicii, runele lor (*futhark*) fiind, cel mai probabil, de origine etruscă – împrumutate cândva, prin veacul al III-lea î.Hr., și

¹ Cf. H. Haarmann, 1989; J. Hoocker, 1992

răspândite spre Nordici și spre Goți, dar numai pentru inscripții sau ritualuri cu valoare de vrajă².

Celții adoptaseră și ei, destul de târziu, abia către sfârșitul veacului al II-lea î.Hr., literele grecești, nu însă, cel puțin la început, în scopuri religioase, ci, tocmai, pentru foarte laicele lor calcule comerciale³, dar, mai apoi, și imitând inscripțiile latine, mai ales pe cele votive. Dar ceilalți locuitori ai Europei, vorbitori de idiomuri IE? Răspunsul ni-l dă aici Aelianus, în a sa *Varia Historia* (8, 6): „Se susține că vechii Thraci nu cunoșteau folosința literelor. Este adevărat că toți Barbarii din Europa socoteau, îndeobște, rușinoasă știința folosirii lor.”

Care să fie adevăratu subiacent unei **atari** afirmații? Ne vine, desigur, în minte tot celebrul pasaj din *Commentarii de bello Gallico*, la care abia am făcut trimitere cu puțin mai înainte (6, 14, 1–6). Vom cita însă întregul text, a cărui însemnătate este de primul rang: *Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt, militiae uacationem omniumque rerum habent immunitatem. 2. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conueniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. 3. Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur, itaque annos nonnulli XX in disciplina permanent – neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus, Graecis litteris utantur. 4. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, quod neque in uulgum disciplinam efferi uelint, neque eos qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere – quod fere plerisque accidit, ut, praesidio litterarum, diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant.*

Adică: „1. Druizii au obiceiul să nu ia parte la război și nu plătesc dări laolaltă cu ceilalți, avînd scutire de armată și imunitate în toate privințele. 2. Stârniți de atât de mai răsplăți, mulți vin și de la sine la ascultare, sunt și trimiși de părinții și de rudele lor. 3. Se spune că ei învață pe dinafară un mare număr de versuri, și astfel rămân, nu puțini, în ascultare chiar și 20 de ani – și nu socotesc că-i legiuit să încredințeze acelea scrisului, cu toate că ei cam folosesc scrierea grecească pentru celelalte lucruri, pentru socotelile publice și particulare. 4. Mie mi se pare că ei au statornicit aceasta din două pricini: pentru că nu vor nici ca învățătura să se răspândească prin gloată, nici ca aceia care învață, punându-și încrederea în scris, să se preocupe mai puțin de memorare – ceea ce li se întâmplă celor mai mulți, ca, sub straja literelor, să-și scadă hărnicia în învățatul pe de rost și <cu aceasta>, și memoria”.

Puținătatea inscripțiilor păstrate, în litere grecești sau, mai apoi, latine, fie de la Celți, fie de la Germanici sau de la alți Indo-Europeni din Europa, incusiv de la Daco-Geții noștri⁴, precum și absența totală a textelor întinse, redactate în vreun

² Cf. G. Bonfante, 1995, 148-152, care relua, amplificând-o, ipoteza mai veche a lui C. Marstrand (ap. A. Meillet, 1937, 21; cf. *ibid.*, p. 10, despre tradiția prevalent orală a Germanicilor).

³ Caes., *B.G.*, 6, 14, 3. Cf. G. Dottin, 1920, 35 – 50; G. Dumézil, 1940, 125 – 131.

⁴ Asupra întregii chestiuni v. I. I. Rusu, 1977, 33-50; mai de curând, S. Sanie, 1995, 199-241.

alfabet care să le fie propriu, înainte de adoptarea Creștinismului, par să dea dreptate atât lapidarei afirmații a lui Aelianus, cât și explicației mai ample a lui Caesar. Aceasta din urmă nu-i aparține însă marelui Latin: *mihi uidentur* al lui este, în fapt, o reminiscență de om cultivat, despre care nu vom putea ști vreodată dacă-și mai dădea seama că cita și el, aproape pe de rost, un celebru pasaj din Platon (*Phaidros*, 274 e – 275 b), de evidentă inspirație pythagoreică (cf. Iamblichos, *Vita Pyth.*, 164).

Sfârșitul dialogului dintre Socrate și Phaidros se înfațișează ca o parabolă sub formă de poveste: în Egipt, născocitorul meșteșugurilor, zeul Toth (Θεῦθ), i se înfațișează Faraonului Thamus (Θαμῶνς, ipostază a zeului Ammon, Ἀμμων) spre a se fâli cu făptuirile sale; iar, după multe altele, mai laudate sau nu, „când ajunse la scriere, Theuth îi zise: „O, multmeștere Theuth, s-o pricepe câte cineva să iscodească meșteșuguri, dar altul e cel care știe să le judece – cât folos anume, ori câtî pagubă pot ele aduce acelor care le-or folosi! Așa și tu acuma, părinte al literelor cum ești, ai grăit, cu gând bun, tocmai pe dos decât cele ce-s ele în stare. Căci <meșteșugul> acesta le va crește ucenicilor în suflet <tocmai> uitarea, din lipsă de grijă pentru memorare, din pricina încrederii în scris ei nemaitinând minte <cele ce se cuvine> pe dinlăntu, de la sine, ci pe dinafară, după semnele străine lor; așa că n-ai găsit un leac pentru amintire, ci pentru pomenire; tu le oferi învățăceilor aparența, nu și adevărul înțelepciunii – ajungând să li se fi pomenit multe fără să fi primit și învățătură, ei vor părea grozav de învățați, deși sunt, îndeobște, niște neștiutori greu de răbdat, ajunși înțelepți nu în fapt, ci doar în aparență”⁵.

Fiind așadar evident că tradiția explicației lui Caesar este una platonică, ea însăși de sorginte pythagoreică, se pune totuși întrebarea “De unde severa condamnare IE a scrisului?” Să vedem deci, continuarea textului lui Caesar, citat mai sus: 5. *In primis hoc uolunt persuadere: non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto.* 6. *Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium ui ac potestate disputant et iuuentuti tradunt.*

Adică: „Înainte de toate, ei vor să-i convingă de următoarele: că sufletele nu pier, ci că, după moarte, ele trec de la unii la alții, iar, prin aceasta, ei cred că-i ațâți la bărbăție, odată înlăturată teama de moarte. 6. Pe lângă acestea, ei dezbat multe despre constelații și mișcarealor, despre mărimea universului și a <întinsului> pământurilor, despre fire <și> despre puterea și însușirile zeilor nemuritori, și le predau tinerimii”.

⁵ Pasajul-cheie este Τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντομ λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησία, ἄτε διὰ πίστιν γραφῆς ἐξῶθεν ὑπὸ ἄλλοτριῶν τύπων, οὐκ ἐνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀμνησκυμένους (275 a). Ck., urmând doctrina Pythagoreilor, și *Ep.* 7, 342 a: ἐστὶ γὰρ τις λόγος ἀληθής, ἐνάντιος τῷ τολμήσαντι γράφειν τῶν τοιούτων καὶ ὀτιῶν – “căci se află și un motiv adevărat, potrivnic celui care ar cuteza să aștearnă ceva cât de mic despre asemenea lucruri” (după care, mai explicită, dar mai riscantă ca interpretare, și *Ep.* 2, 314 b – în mod cert apocrifă).

Ca atare, interdicția scrisului îi dă învățaturii Druizilor – și, implicit, acestui tip IE de strategie religioasă ținând la perpetuarea, prin *ἄθανατιζέσθαι*, adică prin doctrina „nemuririi sufletului” – puțința întemeierii unui „cod al samuraiului”: cele spuse mai sus reconstruiesc o „religie tainică, a misterelor”, o inițiere aparte a castei sacerdotale, hărăzită să-i transmită cele a războinicilor credința în jertfa supremă, cu făgăduința răsplății într-o altă viață. O doctrină coerentă și eficace, ținând la *suprema lex ciuitatis*: supraviețuirea ca obște – unde *ciuitas* este „obștea” de apărare, iar nu „teritoriul”, mereu de înnoit, de întins, de cucerit, la aceste populații aflate pururi în mișcare, în acel *status fluens* tipic IE, dar de neacceptat pentru *imperium Romanum*.

Nu devine însă, oare, prea mult dacă extindem aceste observații certificate pentru Celții Continentali și asupra celorlalți Barbari – urmându-l, fără alt *testis* scris, numai pe Aelianus, singurul martor care-și generalizează părerea? Mai avem totuși și o altă cale de a corobora cele de mai sus, și anume prin examinarea conținutului și a etapelor așternerii în scris, **în alfabetul propriu**, ale doctrinelor altor populații IE, nu numai din Europa, ci și din Asia întreaga.

Ne vine, în primul rând, foarte ușor și la îndemână să cităm iarăși spusele lui Herodot despre Geții *οἱ ἄθανατιζόντες*, oricât ar reprezenta ele de mult *interpretatio Graeca* a unor fapte străine (4, 94): *Ἀθανατίζουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον οὔτε ἀποθνήσκουσιν ἑωουτοῦς νομίζουσι, ἵέναι τε τὸν πολλύμενον παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα* etc. Adică: Iar „fără de moarte” ei se socotesc în felul următor: ei cred despre sine că nu mor, ci că acela care piere se duce la duhul Salmoxis” etc.

Δαίμων are aici o valoare ușor peiorativă, ca un „duh călăuzitor”, pentru că un om (*ἄνθρωπος*) despre care se spunea că îi fusese rob lui Pythagoras filosoful, fiul lui Mnesarhos, nu putea fi ușor numit sau socotit drept *θεός*. Apare din nou analogia tipic grecească a pythagorismului, despre care tocmai vorbeam. Dar, din păcate, sau, tocmai, în mod semnificativ, doctrinele zalmoxiene, ca și cele asupra riturilor inițiatice grecești (menite pentru *μύσται*) nu ne mai sunt bine cunoscute, caracterul lor eminent oral făcându-le, cu timpul, să dispară în neființă: Geto-dacii, ca și Grecii, de altfel, au refuzat, dintr-o prudență devenită dogmă, să le noteze în scris.

Același lucru avusese loc și în India și în Iran. Fără a exagera datarea timpurie a *Vedelor* indiene, între alcătuirea orală a celor mai vechi cânturi din *Rig-Veda* și trecerea lor într-o scriere proprie, derivată din cea aramaică, poate să fi fost făcută doar cu cel puțin cu 500 de ani mai târziu, iar răspândirea reală a manuscriselor traduției hinduiste (*Vedele*, *Brahmanele*, *Aranyakas*, *Upanișadele*) este, practic, premodernă⁶. De altfel, chiar *upa-ni-sad-* înseamnă „șederea jos, alături” de maestrul (*guru-*) său. „Școala” făcută „în ascultare”, alături de „învățătorul” ales este vechiul ideal, de loc livresc, scripturar, al învățaturii IE și antice. Iar studenții noștri, care scriu mereu!

⁶ L. Renou, 1950, 34-39.

De asemenea, cele mai vechi cântări ale *Avestei* iranice *Gathas* ale lui Zaratustra, au așteptat mai bine de un mileniu până să fie notate, abia în epoca Sassanizilor, poate sub Husray I Anușirvan (în ansamblu, nu mai devreme de sec. V, mai probabil în sec. VI d. Hr.)⁷.

În Europa, notarea tradițiilor proprii nord-germanice și celtice insulare este, la fel, recentă, păstrarea lor până la trecerea în scris datorându-se castei de *filid* celtici și de *skalds* nordici, așadar „cântăreților” care le-au menținut vii pe cale orală.⁸

Ce ne pot deci dovedi rarele și scurtele ștampile, incizii sau desene produse în scris pentru Barbarii din Europa, dar, mai mult decât probabil, de alții decât ei, de tipul lui βασιλεῖ Θιαμαρκῆ, al lui DECEBAVS PER SCORILLO, sau al inscripțiilor de pe vasele de la Rogozeni sau de la Dumbrava? Cu greu am putea vorbi despre o castă de *litterati* locali, nicidecum despre o literatură **scrisă** cu caracter sacral sau epic. Din păcate pentru urmași, dar în mod normal pentru ei, vorbitorii antici și-au păstrat tainele sacre și datinele obștești pentru sine, bucurându-se de ele doar pe cale orală. Alfabetele proprii, cel armean, cel gotic, cele paleo-slave – pentru a le pomeni doar pe cele IE – sunt născocite doar cu prilejul predicăției misionare creștine. Se împământenește, desigur, în curând, și pe aceste meleaguri, o altă lume sacrală, cea a Creștinătății, legată esențialmente de „Scripturi”, dar vechile tradiții IE, ale tainelor despre „ceea ce-ți este dat”, și-au trăit traiul, odată cu stingerea limbilor care le-au purtat prin viu grai.

BIBLIOGRAFIE

- G. Bonfante, *Lingua e cultura degli Etruschi*, Roma, Editori Riuniti, 1985; ed. rom., *Limba și cultura etruscilor*, București, Editura Științifică, 1995 (citată de noi).
- G. Dumézil, *La tradition druidique et l'écriture*, în „Revue de l'Histoire des Religions”, 122, 125-131.
- R. Frye, *The Heritage of Persia*, New York – Toronto, Mentor, 1966.
- Chr.-J., Guyonvarc'h – Fr. Lereoux, *Les Druides*, Rennes, 1986.
- Harald Haarmann, *Writing from Old Europe to Ancient Crete – A Case of Cultural Continuity*, în JIES, 17, 1989, 2 – 3, 251 – 275.
- L. M. Hollander, *The Skalds*, Ann Arbor, Univ. Of Michigan Press, 1968.
- J. Hooker, *Early Balkan „Scripts” and the Ancestry of Linear A*, în *Kadmos*, 31, 1992, 97 – 112.
- A. Meillet, *Caractères généraux des langues germaniques*, Paris, Hachette, 1937.
- L. Renou, *Sanscrit et culture. L'apport de l'Inde à la civilisation humaine*, Paris, Payot, 1950.

⁷ R. Frye, 1966, 49.

⁸ G. Dumézil, 1940; Chr.-J. Guyonvarc'h – Fr. Leroux, 1986, 45 - 60.

I. I. Rusu, *Die griechische und lateinische Schrift im vorrömischen Dakien*, în vol. „Epigraphica”, București, Editura Academiei, 1977.

S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995.

B. Sergent, *Les Indo-Européens. Histoire, langues, mythes*, Paris, Payot, 1995.